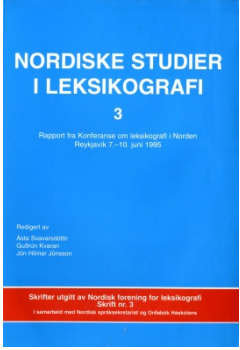

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Ordbøger og folkelivsgranskning (etnologi)	
Forfatter:	Magne Myhren	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 3, 1995, s. 295-310 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ordbøker og folkelivsgransking (etnologi)

One of the fields interest for *ethnology* is the study of different aspects of labour: tools, equipment, and the work-process in its widest sense. Each field of work, each type of tool, and each method of operation has its own words or technical terms; and for the writer of dictionaries it is of importance to include lexical items, with appropriate semantic descriptions, from this field.

The present paper focuses on the following topics:

1. A brief attempt at drawing a distinction between every day vocabulary and technical terminology (following Coseriu 1973).
2. Examples of how Ivar Aasen (1850, 1873 and 1925) handled vocabulary of this type, illustrated by words/technical terms grouped under the heading "tools", "house", and "cleanliness/cleaning".
3. Aasen's lexical items and technical terms are compared to information from Norwegian ethnological literature, by Eilert Sundt, a contemporary with Aasen.
4. What can the writer of dictionaries learn from ethnological literature?

1 Innleiing

Folkelivsgransking — som ein tidlegare avgrensa det — er m a å granska arbeidsliv og alt som har med det å gjera: reiskap, utstyr, arbeidsgang og skikk og tru. Kvar arbeidsgrein og reiskap, kvar rådgjerd og åtgjerd har eigne ord eller nemne (Lid 1933). Ordbokskrivaren må få med slike ord og gjeva fullnøyande semantiske opplysningar om dei.

Dette innlegget tek opp fylgjande emne:

1. Freistnad på kort grenseoppgang mellom vanleg ordtilfang og terminologi (etter Coseriu 1973).
2. Døme på kva Ivar Aasen gjorde med slikt tilfang i ljøs av nokre ord eller termar / nemne for "reiskap" og "hus", "reinsemd" og "reinhold" — og so samanlikna desse nemna med tilsvarende tilfang i norske skrifter frå samtida om folkelivsgransking av Eilert Sundt. Berre i liten mon har eg nytta andre kjelder.

1.1 Kjelder

1.1.1 Ordbøker over nynorsk av Ivar Aasen

Den fyrste ordboka av Ivar Aasen (Aasen 1850), inneheld kring 25 000 oppslag; den andre (Aasen 1873) har kring 35 000 og dertil mange ufullnøyd opplysningar til ord som var med i 1850. I tillegg til desse to alfabetiske ordbøkene laga han ein tesaurus over norsk ordtilfang (Aasen 1925).

1.1.2 Skrifter av Eilert Sundt

Den fyrste norske etnologen heitte Eilert Sundt (1817–75). 1850–73 sende han ut innpå 20 bøker eller store utgreiingar, i alt kring 8000 prenta sider. Skriftene frå kystliv og fiske inneheld mange ord og nemne på båtar, båtdelar og fiskarliv. Andre skrifter har mange ord og nemne for reinsemdstall, hus og innbu (Sundt 1974–78 og Folkev).

1.2 Ordutval og oppsetjingsmåte

Her har eg berre teke med ord som har interesse for terminologisk gransking og for gjenstands-gransking. Utvalet byggjer på Aasen (1850, 1873 og 1925) — og på utskrivni ordtilfang or Sundt-skriftene i ArkivNO.

Oppslaga er attgjevne i nynorsk skriftform. I sitat er stor førebokstav i substantiv utbytt med liten og *aa* med *å*. Teiknet “—” framfor ei ordkjelde tyder at ordet, nemnet eller ordlaget vantar der. Eigne utfyllingar til å klårgjera samanhengen stend i hakeparentes: “[]”. Til å letta oversynet vert tilfanget stundom oppsett i spalter; definisjonar etter A stend til venstre, og utskurdar etter Sundt som kan tena til definisjonar stend til høgre. Døme og opplysningar frå Sundt og Aasen er oftast ordrett siterte — men stundom i samandregen form. Under einskilde døme gjev eg merknader og prøver å syna kva som sermerkjer Sundt, kva han har teke med, og kva som kan vanta hjå Aasen. Oftast har det vore nok å sitera definisjonar og uttydingar i Aasen (1873), stundom i Aasen (1850) au, og desse har eg samanlikna med Sundt. Etter å ha drøft eit nemne prøver eg stundom å forma ein definisjon på grunnlag av dei opplysningane som ligg i tilfanget.

Eg skriv nynorsk, og istadenfor “term” og “terminologi” nyttar eg helst *nemne*; for dansk “betegne”, tysk “bezeichnen” nyttar eg *merkja* og for “betegnelse” *merkjing*; for “betydning” nyttar eg *tyd* og *tyding*.

2 Ord og nemne

Det er vanleg å skilja mellom ord og nemne. Nemne eller termar høyrer i stor mon heime i fagmål, og slikt tilfang er knytt til fag eller emne. Nemna er ofte vanlege ord, nytta i ein slik samanheng at det å tolka dei krev meir innsikt i det emnet eller faget orda høyrer heime i enn kunnskap om språket i trongare meining. Om dette skreiv Coseriu (1973:26):

So dienen die Terminologien in der Regel zur Benennung von Verschieden, die nicht mehr durch die erste sprachliche Intuition, sondern erst durch wissenschaftliche Beobachtung festgestellt werden können.

Seinare har Coseriu (1988:270) peikt på det at denne sida av språket ber med seg ein tradisjon om sakkunnskap, og dette gjeld ikkje berre for vitskaplege og tekniske språk i akademisk samanheng, men òg for eit meir folkeleg eller populærvitskapleg og populærteknisk leksikon; slike nomenklaturar er gjerne knytte til fagmiljø, og folk utanfor slike miljø kan greia seg utan den innsikt som fagfolk må ha.

Å granska denne luten av ordtilfanget er kulturgransking òg Edward Sapir (1958:90–91) ordla det soleis i 1912:

It is the vocabulary of a language that most clearly reflects the physical and social environment of its speakers. The complete vocabulary of a language may indeed be looked upon as a complex inventory of all the ideas, interests, and occupations that take up the attention of the community, and were such a complete thesaurus of the language of a given tribe at our disposal, we might to a large extent infer the character of the physical environment and the characteristics of the culture of the people making use of it.

Dansken H. F. Feilberg (1910–14:II) tenkte i liknande lei:

Det var fra begyndelsen af min tanke ej blot at søge og muligst nøjaktig gengive ord og ordformer, men bruge dem i de enkelte artikler som et midtpunkt hvorom folkets tænkemåde gennem eksempler fandt et nogenlunde fyldigt udtryk.

Ivar Aasen (1873:XI) tykte det var innfløkt å uttyda slike ord.

Det nedarvede landssprog støtter sig til det fortroligste bekendtskab med naturen og den simpleste skik i arbeide, huusholning og levemaade. [...] Almuens Tale vil altså have mange gode benævnelser for adskillige ting, som ere lidet bekendte blandt dem, som mest befatte sig med læsning og skrivning [...] Derfor kommer man også idelig i forlegenhed, når man skal oversætte ord, som vedkomme arbeidet og den landlige indretningsmåde, så at man ofte her må give en lang forklaring over en meget simpel ting. Ved mange af disse ord vilde en liden tegning være mere oplysende end forklaringen;* og vistnok vilde det også være meget nyttigt, om ordbøgerne kunde forsynes med sådanne tegninger, som ofte ikke skulde behøve større rum, end at det kunde indvindes ved en afkortning i forklaringen.

*F. ex ved *grind, hesja, keip, kverva, leikinde, stabband, sula, truga, tvora, vidja*.

3 Døme med utgreiingar

3.1 Nokre reiskapsnemne

Aasen (1925) har med eit rikt ordtilfang for det me kan rekna under reiskap, verkty og utstyr av ymse slag; det ser me når me tel ord og nemne i dei einskilde bolkanen:

- 277 *førsleverk* og 280 *farkost* kring 500 ord;
- 278 *ilåt* og 279 *kjerald* 350–400 ord;
- 281 *reidskap*, 282 *vinneveler*, 283 *veideveler*, 284 *emningsreidskap*, 285 *husreidskap*, 286 *festeverk*, 287 *vevreidskap* og 290 *deilder av reidskap* kring 1500 ord;
- 288 *klædebunad* og 289 *småreide* [til klæde] kring 700 ord;

I det heile er dette vel 3000 ord og nemne for slike gjenstandar og arbeid.

3.1.1 Ard, plog og grind

Det fortelst at den norske etnologen Hilmar Stigum brukte å seia at *ard* ikkje var det same som *plog* endå om det kan sjå soleis ut i ordbøker. *Ard* vert gjerne definert med ‘einfeld treplog’ (Schjøtt 1914) og *plog* ‘reiskap til å pløya åker med’ (NOB). So einfelde uttydingar er ikkje fullnøyande. Ogso i ei vanleg ordbok må det gå fram at det er ein teknisk skilnad på desse reiskapane; arden kan ha *skjer*, men vantar ristil og veltefjøl og velter torv og mold til båe sider. Plogen har *skjer*, *ristil* og *veltefjøl* og velter torv og mold til ei side. Og slik reiskap vert dregen fram, i eldre tid av køyredyr (hest) og seinare av motordrivne gogn (traktor) (jfr NRO og Rommetveit 1979).

Ein kunne kanskje definera orda soleis:

ard reiskap opph av tre (utan ristil og veltefjøl) til å løysa og smuldra jord med, velter torv og jord til båe sider, vert dregen fram av køyredyr eller maskin (traktor)

plog pløyereiskap av jarn (med ristil, skjer og veltefjøl) til å skjera ut og venda (pløya) mark, voll (grassvord) og åker med, velter torv og mold til ei side, vert dregen fram av køyredyr eller maskin (traktor).

Aasen drog fram *grind* som eit vanskeleg døme, men gav ein grei definisjon:

‘stengsel i eit gjerde, det har form som ein stige og samansett av *rimar* og *okar*’. (Aasen 1873: **rim** f “en af de stænger eller fjæle, som danne ribberne i en “grind”” — motsett **øke** m 2) “hjørnetræ i et led (s grind); et tykkere tværtræ, hvori enderne af ledets [d e *grind* (1)] stænger (rimar) ere indfældede”.)

Serleg i fl kan *grind* etter Aasen (1850) tyd 3 og Aasen (1873) tyd 5 vera ‘rekkje av samanbundne grindar nytta som kve’. Her kjem me innpå ein skikk, å *grinda* eller *grindgå* ‘setja opp grindar (kve, hegne, høye) til å ha buskapen i om natta, og då dei mjølka og stjorna’. Grindane vart oppsette på voll eller innmark, og ein flutte dei ikring so heile vollen eller marka fekk hevd. Skikken er gamal (nemnd i Hávamál 78: “fullar grindr sá ek fyr fitjungs sonum”) og har i ettertid vore kjend over mykje av Noreg; men ofte nytta dei andre ord eller nemne; termene *grind(ar)* og å *grinda* finn ein i øvre Numedal, Telemark, Agder, Hardanger og Nord-Noreg. Andre nemne var t d *kvea* eller *kvereka vollen* (Valdres) og *trø vollen* (Nord Østerdal) (se Reinton 1957:52–53 og Eidnes 1982).

3.1.2 Skavejarn, skavl og skjøve

Det er nemne for verkty som tresmeden (båtbyggjar, snikkar og tømremann) nytta. Sundt (1974–78 8:223–228) fortel koss ein brukar reiskapane, og opplysningane både om bruken og nemna hadde han frå øvre Hallingdal. Nemna er avleidde av verbet *skava* og det ein “skjev (av)” heiter

skav n.

A²: noget som er afskavet. [...]

Især om bark, som afskrabes til foder.

skava

A²: 1) skrabe, afskrabe, f. ex. bark af træer. *skava* åt *buskapen* skave bark til foderhjelp. 2) jævne ved skavning, afglatte eller polere træ.

S: man snitter barken af kviste og grene, ja tykke stammer, som er hugne [...] og af dette "skav" få kreaturene at æde (8:223; jfr 120). "skave suen" d. e. tildanne bådbordenes kant således, at de passe godt til hinanden i sammenføiningen (8:223).

Under 1) definerer Aasen med "skrabe, afskrabe", men Sundt har "snitter". Den som *skjev* nyttar eggreiskap, og med slik reiskap "skjer", "spikkar" eller "snitter" ein. Ein flink handverkar syter for å ha velskjerpte eggjer; det er berre med skjemd reiskap ein må "skrapa"; "snitter" er rettare. Under 2) gjeld det 'skjering', for Sundt opplyser at båtbyggjaren brukar høvel til slik arbeid, men når verbet er *skava* og ikkje *høvla*, er vel det "mindelse om en fortid, da man istedetfor høvl brugte et slags skave-jern" (8:223).

skavl m

A²: skavjern, redskab til at skave eller udhule med.

S: [reiskapen har skaft som sit på langs eller tvers for båe hendene] Den hallingdalske skavl ligger an mod træet, der skal skaves, ikke alene med eggen af jernet, men også med kanten af træverket (8:225).

skavl finn me ogso i ei samansetjing.

veggskavl

(vantar i alle ordbøker)

S: Når tømmermanden havde sat op en stuevæg, brugte han vægge-skavlen til at glatte stokkene med; med spidserne kunde han nå helt ind til mosefugerne. Som redskabet er tegnet, vender eggen frem- og nedover; man har grebet i skaftet med begge hender og halet til sig — til forskjel fra høvelen, som man skyder fra sig (8:227).

skjøve f

A²: et skavejern = skavl.

S: [skavereiskap] med skaft til een hånd (størelsen er netop så at den høire hånd får rum i skaftet) (8:225).

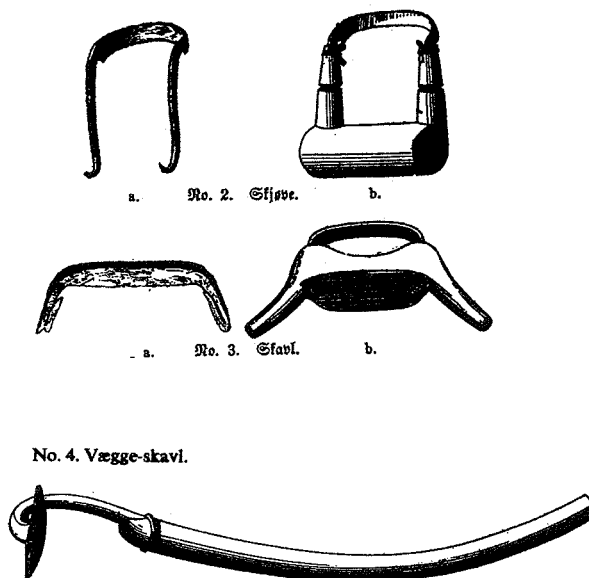
Skavl, *veggskavl* og *skjøve* var til å "jævne og glatte planker og stokke med". Fyrst nytta ein *skjøva*, og so finskov ein med *skavlen* (Sundt 1974–78 8:225). *Skavl* og *skjøve* er eggreiskapar som 'skjer' borken eller flisene av stokk eller anna treemne meir som ein høvel; ein 'skrapar' ikkje. Å definera *skjøve* med "skavl" er gale frå reiskapsynsstad. Sundt opplyste at *skavl* har 'skaft for båe hendene' men *skjøve* har 'skaft for ei hand'.

Ein kunne kanskje definera dei soleis:

skavl skavereiskap med langs- el tver-sitjande skaft for båe hendene.

veggskavl skavl med innkuva egg og tverrsitjande skaft for båe hendene til å glatta eller pussa tømmerstokkar i ein vegg med.

skjøve skavereiskap med handtak som sit på langs for ei hand.

Sundt 1974–78 8:224 og 227.

3.2 Husnemne

I Aasen (1925) under bolkane 272–276 *hus* osv finn me kring 900 ord eller nemne¹ for hus, husrom og alle slags delar på hus; Aasen skil mellom *hus*, *husryfte*, *husrom*, *husreide* og *stydjeverk*.

Husbyggjing og byggeskikk var emne Sundt kom til å arbeida mykje med. Hovudverket er *Om bygningsskikken på landet i Norge* (1974–78 6; jfr 1900), men i mange andre skrifter med kjem han innpå korleis hus er oppsette og inndelte.

Det var ofte mange hus på norske innlandsgardar; 10 til 15 bygningar av ymse slag var ikkje uvanleg. Sundt skilde mellom *udhus* på eine sida og *fremhus*, *forhus* eller *indhus* på hi. Det var *innhus* han granska, og til *innhus* rekna han (6:46):

A første gruppe:	B anden gruppe:
1. ildhus (nu for tiden bryggerhus),	4. madbod, samt
2. sommerstue,	5. sengebod.
3. vinterstue	

Innhus vantar hjå Aasen, men står i NRO. ArkivNO har eit døme frå Vegårshei og nokre døme, mest or faglitteratur; nemnet er også kjent i dansk og svensk.

Til indhusene regnes *stuen* (d. e. stuebygningen) samt de af gårdens huse, der kunne betragtes som tilbehør til samme eller umiddelbart tjene til menneskenes brug og ikke til

¹I denne bolken (3.2) har eg fenge mange opplysningar av arkitekt Arne Berg.

kreaturenes, nemlig *ildhuset* (bryggerhuset), *stabburet* og *sengeboden*, bygninger som fra oldtiden af have været anseede for at høre til på en gård (Sundt 1974–78 9:80).

3.2.1 loft 'tvihøgda forrådshus'

Matbua og *sengebua* var 'forrådshus', og dei var utan eldstad (i motsetnad til *stova* som var oppvermd). I slike hus hadde dei rom til mat og klede, og dei var til å sova i, serleg om sumaren (Sundt 1974–78 6:6, 32–39 og 43; 9:260). Nemne for slike hus var *bur*, *stabbur* og *stolphus*.

Desse husa kunne vera einhøgda, men òg tvihøgda (stundom trehøgda). I det tvihøgda forrådshuset nytta dei fyrste høgda (ofte kalla *bu*) til matvarer, og andre høgda (kalla *loft*) til klede og til sengerom. Det siste nemnet, *loft*, kunne mangstads — som me skal sjå — vera nytta om heile bygningen au.

loft

A²: 1) rum med eget gulv under taget i et huus.

2) sal, overværelse, anden etage.

Hjå Sundt finn me ei tyding til:

S: 3) [forrådshus] med to etager, eller med bod under og loft ovenpå (9:260).

Denne tydinga står heller ikkje i eldre ordbøker (A, R, Schjøtt 1914 og NRO).

At tydinga 'tvihøgda forrådshus' vantar både i A og R, det er merkeleg, for på ferder kring landet såg dei mange slike hus; dei må ha høyrte kva dei vart kalla, og Aasen skriv om dei i ferdameldingane (1957–60 III:108 og 114).

Frå Setesdal i 1844:

Flere huse have to stokværk eller etager, hvoraf den øverste da er forsynet med en sval rundtomkring, hvilket giver bygningen et besynderligt udseende, da loftet derved bliver meget bredere end nederste stokværk.

Frå Seljord 1845:

De såkaldte "utloft" eller "bur" have her denne samme besynderlige skikkelse som i Sætersdalen og Øvre Råbygdelaget, idet den øverste høide eller etage er næsten dobbelt så bred som nederste.

I skildringa frå Setesdal nytta Aasen nemnet *loft* berre om 'øvste høgda', men frå Telemark nyttar han nemnet *utloft* om heile bygningen, dvs 'tvihøgda forrådshus'. Når me så slær opp på *utloft*, har A¹ og A² ulike definisjonar. A¹ er rettare enn A².

A¹: et eenligt huus med loft til forvaring af klæder og deslige

A²: loft på eenligstående buur eller forvaringshuus

I skildringa frå Seljord ser det og ut til at Aasen meiner *bur* og *utloft* er det same, men det er eit mistak.

Som døme på at *loft* tyder 'tvihøgda forrådshus' skal me nemna nokre opplysningar og andre kjelder: "Bur er eihægda, medan loft er bur med tvo hægdir," skreiv Rikard Berge

frå Telemark, og han skil systematisk mellom *bur* og *loft* (1925:576). “Det hende det stod tvo bur attåt loftet” (1973:66; jfr 44–84); frå Seljord skreiv Wille (1786:227): “loftet, som består af to etager, hvoraf den underste tiener til stabur at bevare alle madsager i, men den øverste til andet brug”. Tilsvarande nemningsbruk kjenner ein frå Hallingdal au; “ved sida av setustugu var det rettelege *loftet* [med bu under] viktigaste huset på garden. Andre høgda i loftet var mest som ei storstugu ...”; “*Stolphuset* står mest alltid ved sida av loftet” (Reinton 1938:374, 382 og 385). Hilmar Stigum skreiv m a (KHLNM, under *loft*):

[Loftet] består av et tømret rom i hver etage. Foran og på langsiden er en sval av reisverk, men det forekommer l[oft] med sval på baksiden. Trappa lå alltid utenfor den tømrede del og gikk opp i svala. L[oftet] var som regel det eneste hus på gården som hadde mer enn en etage. Det ble derfor lagt serlig vekt på vakker utførelse [...]

I norske innlandsbygder, serleg i Numedal og Telemark, var det ålment med tvihøgda forrådshus på gardane, og dei eldste er frå mellomalderen. Både “Staveloftet” (Ål) og “Finnesloftet” (Voss) er eldre enn 1350, og her ser me at *loft* er nemne for heile bygningen.

Sundt meiner det einhøgda forrådshuset (*bur*, *stolphus* eller *stabbur*) er eldst, og på norske gardar var det dette slags hus som fyrst fekk to høgder (1974–78 6:32–33; jfr 9:80):

det første hus på de norske gårde, som kom til at hæve sig i høiden, med et øvre stokverk, eller, som det endnu heder i landsmålet, et *loft* (i oldsproget *lopt*), var sikkerlig nettop denne bod.

Her gjer Sundt greie for ein tydingsvokster: *Loft* var nok i husterminologien opphavleg nytta om ‘rom under tak’ eller ‘rom i andre høgde’, men i tvihøgda forrådshus heldt dei andre høgda, *loftet*, gjævast; difor vart heile bygningen etterkvart kalla *loft*. Andre høgda

har været betragtet som den hovedsaglige del af bygningen, vigtigere end nedre stokværk, noget, som også kan sluttes af den talebrug på nogle steder, at man kalder hele bygningen slet og ret *loftet* (6:37).

Skilnaden mellom innhaldet i desse nemna, *loft* ‘tvihøgda (stundom trihøgda) forrådshus’ i motsetnad til *bur*, *stabbur* og *stolphus* ‘einhøgda forrådshus’ kjenner ein på Voss og i midlandet frå Hallingdal til indre Agder. Annanstad i landet, der slike hus var mindre vanlege, skil dei heller ikkje so grant, og då kan *bur*, *stabbur* og *stolphus* vera nytta som nemne på det ‘tvihøgda forrådshuset’ ogso.

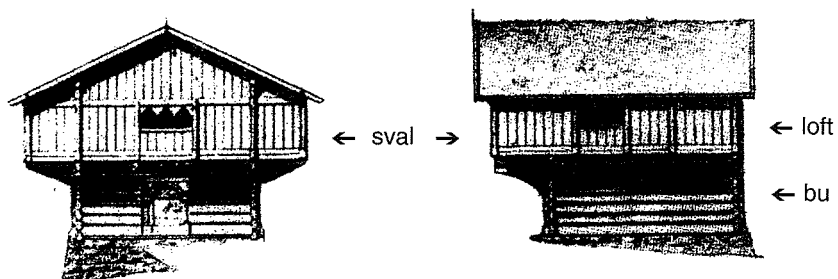
3.2.2 To nemne for avdelte eller tilbygde rom i stove og loft: forstove og sval

Stove var hovudnemne for det oppvermde bustadhuset på ein gard, og samstundes vart det nytta som nemne på det viktigaste opphaldsromet i ein slik bygning. Ein delte frå rom inne og bygde til rom utanfor, og når pipa avløyste ljoren, kunne ein nytta romet under raustet til å sova i. I stova kan ein skilja mellom ‘opphaldsromet’, ‘frådelt rom’, ‘tilbygde rom’ og ‘rom i andre høgde’, og dei har egne nemne.

Eit nemne som merkjer både ‘tilbygt og frådelt rom’, er

forstove

A²: lukket gang forved en stue.

Staveloftet frå Ål i Hallingdal. Bygt oml 1325.

Dette nemnet vanta i A¹, og det kan nok tenkjast A² har det frå Sundt, men Sundt (1974–78) har med meir om byggjemåten og kvar *forstova* er plassert.

1. *Forstova* er 'eit bordkledt tilbygg, sval, på utsida av laftebygget' (10:161–62; 6:53 og 164).
2. Stovebygningen kan vera delt i to; i den mandalske stova står *forstova* i midten mellom dei to stovene: *eldhuset* eller *gamlestova* som har ljore og er utan vindaugo, og *stova* eller *nyestova* som har pipe og vindaugo; denne bygningen "har forstue (fosstove) dannet af de to bindingsværks vægge, som forbinde ildhusets og stuens tømmerbygninger" (6:172; jfr 221).
3. Noko av ei stove kan vera frådelt med ein gavlvegg, og dette frådelte romet kan atter vera delt i to, "i en halv *kleve* og en *forstue* så hovedinngangsdøren ikke kommer til at stå på selve stuens væg" (6:103; jfr 127). Gjennom inngangsdøra kjem ein fyrst inn i gangen eller *forstova* (6:65) og derfrå inn i sjølve stova, og or stova er det "endelig [dør] ind i kleven eller det lille kammer som er afpanelet fra fordøren" (9:83; jfr 6:51).

Etter dei byggjetekniske opplysningar Sundt legg fram, er

forstove 1) bordkledt inngangsrom på framsida av stove, bislag. 2) bordkledt inngangsrom mellom to stover, tener samstundes til å binda dei saman. 3) (i eine enden av stove) frådelt inngangsrom attmed kleve.

Ovanfor høyrde me at *forstova* kunne vera eit 'tilbygg på utsida av laftebygget' men det (dvs *stova*) kunne ha eit tilbygg langs heile veggen au. Dette var ofte kalla

sval

A²: smal gang eller udbygning på siden
af et huus [...]
Også om en afsides gang med privet.

Attåt dette har Sundt ei viktug byggeteknisk opplysning: *svala* er bygd av bord eller plank i motsetnad til stova, buret eller loftet som er lafta.

Han nemner soleis

en svalgang med hel panelvæg (1974–78 6:4, jfr 89), en svalgang af bordvægge udenfor det tømrede hus (195). Svalgangene er lukkede med en heel bordvæg, og i dem ere afpanelede flere mindre rum (1900:299). Burets og burloftets brystsvæler vare før lukkede med stavværk [...] Sidesvælerne til buret og loftet ere af stavværk (369).

Elles har han fylgjande samansetjingar med *sval*: (på loft) *brystsvæl* (1900:369); (på bur) *busvæl* (1974–78 4:45); (på loft og stove) *dørsvæl* (6:50; 1900:77 og 100); (på stove) *langsvæl*: "ramstuen på Løkre har langsvæl foran" (1974–78 6:50, jfr 53); (på loft og tvihogda stove) "denne sval har to høider eller stokværk, nemlig *undersvæl* og *loftsvæl*" (5, jfr 35 og 50); (på stove) *midtsvæl* (1900:299 og 301) og (på bur eller loft) *sidesvæl* (369).

Aasen er for knapp og seier ingen ting om byggjemåten og for lite om kvar på ein bygning ei sval står. Om slikt tilbygg, *svðl*, på hus i Telemark skreiv Rikard Berge (1973:47–49):

me møter denne tilbygnaden i våre eldste trehus som stavkyrkjur, loft, stogehus, ei stolpereising innåt timberveggen. [...] Svaline minner um stavbyggnaden med di dei hev "stavar" som gjeng ned i ein gått i svilli og i ein liknande i slimsi uppe. Ingi svalir var timbra, anna det hender ein ser raustet i veslebursvøli av veggir. Stogune kunde hava svøl framme og på den eine sida, mest vanleg berre framme; den som gjekk på sida førde gjerne attetter til kamaren, so dei kalla ho "kamresvøl". På lofti låg jamnaden ei svøl framme både i fyrste og andre hægdi, i andre au svalir runn-ikring, so heile huset der låg innklædt av svøl, einskildstad vanta svøl bak. Dette kallast *loftsvøl*, medan svøli framme kallast *bursvøl*. Loftsvaline kvilte på *utskot*, d. v. s. på ein eller fleire stokkar øvst i fyrste hægdi på raustsidune som gjekk lenger utum veggjesalen. [...]

Svalklædningi kalla dei skjeldtile [...]

Skjeldtilet hadde alltid stavkonstruksjon, med hyrnestolpar, og i øvre svaline flate midtstolpar som batt ihop øvre og nedre slim (eller svill) til ei råde; millom stolpane stod då stavane eller "tiline". Jamnast stod stolpar og stavar i lodd [...] I skjeldtilet var skori glugg for luft og ljøs, helst små hol på ymis gjerd.

Arne Berg skriv at *sval* er "til vanleg ein overdekt gang el passasje langs yttervegg på bygning, ofte med opningar i den veggen som vender ut" (KHLNM, under *sval*). Ein ordboksdefinisjon bør vel òg ha med ei opplysning om at eit slikt tilbygg er "bordkledd", og likeins om kvar på dei ymse slags hus *svala* finst.

sval (på bygningar av ymse slag) overtekt og helst stavbygt el bordkledd tilbygg som ofte har gluggar el ljøsopningar øvst på utveggen; på framsida av bur og stove, *bursval*, *stovesval*, på sidene el rundt andre høg på loft, *loftsväl*, rundt kyrkje, *kyrkjesval*.

3.2.3 Reinsemd og reinhald: bada, lauga, badstove, gjeva på eller gjeva utor

Reinhald er i hovudsak kvinnearbeid, og om det emnet kan ordbøker seia lite eller vera ufullstendige. Menn har skrivi ordbøkene og samla opplysningane. Ein stor lut av heimelsfolka er ogso menn, og det er vel ikkje visst om dei hadde sansen for kvinne-verksemd, eller kanskje dei oversåg det (se Hageberg 1990; Aasen og Ross var sveinkallar).

Den fyrste som granska kvinnearbeid i Noreg, det var Eilert Sundt; og han skreiv mykje om reinsemd, reinhald og husstell. Han la seg mykje etter å få med ord og nemne knytt til slikt arbeid og likeins opplysningar om arbeidsgangen. Nedunder skal me drøfta nokre slike nemne.

bad

A²: især om varmt bad eller lægebad.

S: *finske* eller *russiske* bad eller *dampbad* (9:313), [det å vera] i hed damp (i et stuerom, en badstue (9:317).

bada v.

A²: 1) skylle i vand (= lauga). 2) varme, ophede (= baka); oftere v. n. give varme fra sig, være hed.

laug f, n.A¹: bad, badning.A²: vædske, vand, især til vaskning.S: 1) det bade- eller vaskevand, som var tillaget til menneskenes renselse (9:163): *ftru, vie tre lauger* (9:69).2) [vaskning] i et stort kar [...] så man kan dukke ned det hele legeme (9:317; jfr 1867b:20–21): *taka laug el lauga seg* (9:291 og 320).

I A¹ vantar tydinga ‘vatn til vasking’, og det er moglege A² kan ha den frå Sundt. Sundt har eit òg par samansetjingar med *-laug*:

sauelaug — ArkivNO

S: det lunkne vand (laug) som sauerne ere vaskede i før klippingen.

ull-laug — ArkivNO

S: [det lunkne vand] som man har vasket garn i når dette er spundet af uvasket uld (klippet af sauerne uden disses foregående vaskning) (9:280).

Frå Hadeland fortel Sundt at når dei hadde *lauga* sauene, “så pleiede gjerne flere af gårdens folk og navnlig børnene at bade sig i *sauelaugen*. Dette troede man skulde være brav for helbreden”. Sauelaugen kunne vera god til kledesvask òg (1974–78 9: 309–10 og 281).

lauga v.A¹: bade, vaske [...]A²: bade, vaske (ved neddyppelse i vand). [...] om at bade sig selv (*lauga seg*); sjeldnere om dyr eller noget andet: f. ex “uld”. *lauge ull*S: bade sig i vand (9:48); *lauge sig i elv eller sø* (9:320); [ein dukkar] sig i vand i et stort kar (9:317).

Jolekvelden heiter *laugarkvelden* sume stader, for då skulle alle *lauga seg* (Sundt 1867b:394). Sundt grunar òg på om det med *bada* “fra først af har været ment at vaske sig i et varmt rum eller at gjøre det varmt i et rum” (1974–78 9:313). Dersom tydinga ‘gjera det varmt i eit rom’ er opphavleg, kan det vera årsak til at nemnet *badstove* ‘oppvermt hus’ gjekk over til å merkja ‘hus til kornturking’, og i islandsk merkjer *badstofa* “selve [den oppvermde] dagligstuen i huset” (9:313, jfr 242 og Folkev 1858:109–10).

badstoveA²: tørrehus, hytte hvorri korn bliver tørret ved ild, førend det føres til møllen [...] Da huset ikke er egentlig bestemt for badning kunde man måske opfatte ordet som *barstova* af det gamle bar): korn [...], men alligevel er det dog rimeligere at forklare det af “bada” med betydningen: opvarme.

Hjå Sundt er det ei tyding i til; den svarar til NO tyd 1:

NO: (serl om e tilh) hus til å ta varmt bad
(serl dampbad) i (VTel og IAgd).

I samtida vart huset nytta "kun til sådanne ting som at tørke korn og [...] at rense klæder (*døyve klæder*) ved at udsætte dem for stærk hede" (Sundt 1974–78 9:313–14).

Tydinga *døyva klæde* 'reinsa klede i sterk hete' vantar i A. R4 har tyd 5) 'desinfisere, særlig klæder ved damp' (Setesdal; jfr NO *døyva* 6). Ogso Sundt (9:242) heimfester opplysningane til indre Agder.

Badstova var nok opphavleg bruka til kroppsvask; døme på det fann Sundt i norrøne og andre gamle kjelder. I Bygland var badstova enno i nytta soleis opp mot 1850, og i Åseral fortalde dei i 1866 koss badinga gjekk føre seg:

Dei elda opp *badstova* og tok med seg inn ei vassbytte og ein lauvdusk; for å få fram meir vasseim, skvette dei vatn på omnen eller omnsrøysa. "Så simpelt kan ovnen i en badstue være opløst eller opplagt af løse stene at den ser ud mest som en stenrøs." Dei la seg på ei hylle med eit klede for andletet og *baka seg* 'vermdde seg opp' i varmen og vasseimen (Sundt 1867b:407; jfr 402; 1974–78 9:314; jfr Skar 1903–15 IV:104f).

Badstoveskikken fann han òg på Finnskogen kring 1850:

På gangen igjennem den adspredt liggende husklynge hen til den fin, [...] kom jeg til en badstue. Badstuen var et sikkert tegn på, hvor vidt den finske nationalitet strækker sig ud over vore skovbygder. Den finske røghytte er nu ofte ombyttet med en norsk stuebygning; men hvor en fin bor, vil man over alt finde en badstue ved siden af. Det var lørdagsaften nu, rensesestiden, og her var livligt omkring den rygende bygning. Nogle kastede klæderne af sig på marken for at kvæge sig ved det forfriskende dampbad; andre hørtes derinde at pidske de svedende lemmer med ris af birkekviste; atter andre styrtede dampende ud og overøste sig med vand i den forbiflydende bæk, gamle og unge, mænd og kvinder i ugeneneret blanding. Dette sidste træk var vel altfor naturligt til, at det skulde kunne passe for vore forholde; men vel skulde jeg ønske, at der stod en badstue på hver norsk bondes gård, og at dens flittige brug kunde smykke hans person og hans hus med en sådan renlighed som den, der i høi grad udmærkede finnerne. Disse bad, forklarede finnerne mig, ere også overmåde tjenlige til sundhedens vedligeholdelse, og jeg troer, at jeg selv befriede mig for en begyndende forkjølelse, da jeg næste dag nogle øieblikke dukkede mig ind i den varme damp og derefter fik et styrtebad over mig (Sundt 1974–78 1:144).

I reinhaldsterminologien var det nok frå gamalt ein skilnad mellom *bad* — *bada* 'gjera seg rein i eit oppvermt rom med dampbading' og *laug* — *lauga* 'gjera seg rein med å støypa heile skrotten ned i (varmt) vatn'. Men når skikken å gå i badstova kom or bruk, gløymde ein den opphavlege skilnaden mellom *bada* og *lauga*.

For det å skvetta vatn på badstove-omnen hadde dei ordlaga:

gjeva på eller gjeva utor.

A: Vantar.

S: tage vand af bøtten og støbe, hælde, skvætte samme på glohede ovnstene, så det ved disses hede øieblikkelig steg op som damp (1867b:410; jfr 9:314 frå Åseral).

Sundt viser til ei badstove-skildring i Eyrbyggja cap. 28, og det norrøne ordlaget er *gefa á*: “síðan lét hann gefa útan á baðit í glugginn er yfir var ofninum”.

P. A. Munch omsette dette med “lægge i, fyre på”, men til det skriv Sundt (1867b:397): “han har [...] ikke tænkt sig badet som et dampbad, men da heller ikke fåt nogen klar forestilling om forholdet”. Fritzner (1886–96) definerer med “hælde, udgyde over noget”; Fritzner kan byggja på Sundt.

4 Avrunding

Alt då *Norsk ordbok* vart grunnlagt i 1931, la ein seg etter å få med den folkelege fagterminologien. Nils Lid sende ut tidskriftet *Ord og sed* og skipa “nemndi til gransking av norsk nemningsbruk”, seinare kalla “norsk etnologisk gransking”. Dei samla inn eit stort ordtilfang or norsk tradisjon, og det har vore til stort gagn for NO. Ved sida av dette innsamla tilfanget kan ein finna mykje folkelege fagord i skrifter om slike emne (Myhren 1988 og 1989).

Her har eg mest halde meg til nokre utvalde døme or tilfanget hjå Ivar Aasen som grunnla norsk talemålsgransking og ordgransking, og hjå Eilert Sundt som grunnla norsk folkelivsgransking. Meininga var å kasta ljøs over arbeidet deira frå ordbokskrivar-synstad. Men før me kan verdsetja desse livsverka i ein slik samanheng, må me ha i minnet at dei hadde kvar sine føremål. Aasen skulle laga oversynlege ordbøker til ålment bruk, og bøkene måtte ikkje verta for store. Aasen har likevel grunnkjerna av det norske ordfanget og hovudtydingane — det gjeld terminologi au, og sume stader er Sundt kjelde i Aasen (1873).

Sundt skreiv store bøker og artiklar om emna og hadde god plass til å drøfta ord og nemne. Han var den fyrste nordmannen som i nemnande mon dreiv med ord- og gjenstandsgransking, og som skreiv om norsk arbeidsliv og folkeliv. Sundt såg opp til Ivar Aasen, og dei kjende kvarandre tolleg godt, er det likt til (sjå Aasen 1957–1960). Like omhugsamt og med like stor innsikt som Aasen hadde granska norsk mål og ordfang, ville Sundt greia ut om norsk arbeidsliv og serleg “fremstille bøndernes egne betragtninger om tingene, de grunde, som fremføres, de sætninger og regler som ere blevne gjældende”. Målet var “et bidrag til *det norske arbeides historie*”, men det fekk han korkje arbeidsvilkår eller levedagar til å fullføra (Sundt 1974–78 3:149 og 7:183; sjå òg Refsum 1966 og Halvorsen 1901).

Både Aasen og Sundt bygde i stor mon på egne åtgåingar og for det meste på sjølvinn-samla tilfang. Utfrå kvar sine ståstader kjem dei med opplysningar som utfyller kvarandre. Sundt òg var ein næpen oppskrivar; han gjev att ord og nemne i god rettskriving og kjem med opplysningar om koss gjenstandar er laga og utforma; og han greier stundom ut om sjølve arbeidsgangen med pedagogisk innsikt. Dertil kunne han mykje gjenstandshistorie som han sameinte med kunnskapar i språkhistorie.

Endå om desse kjeldene er rike på tilfang, so kan det vel i visse høve seiast om båe at dei tek for lite med. Aasen kan stundom vera noko knapp og vel ålmenn i definisjonane; serleg

i terminologi kan han ha med for få semantiske drag, og soleis kan uttydingane verta for stutte og upresise eller falla noko på sida — sett frå fagmanns-synstad. Det ter ogso mange og store hol i hjå Sundt. Han skriv mykje om hus og båtar, men mindre om koss dei vart bygde.

Det eg har lagt fram her skulle likevel syna: i etnologisk litteratur kan ein finna opplysningar om gjenstandar, arbeid og arbeidsgang som kan hjelpa til å utvida kunnskapen om ordtilfanget — serleg om det traderte nemnetilfanget. Det kan tena til å avgrensa og utfylla ordboks-uttydingane og gjera dei meir visshøve og råkande.

Litteratur

A = A¹ og A².

A¹ = Aasen 1850, A² = Aasen 1873.

Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske folkesprog*. Christiania. [Stundom forkorta A¹].

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog*. Christiania: B.T. Ballings Boghandel. [Stundom forkorta A².]

Aasen, Ivar 1925 [1875–77]: *Norsk målbunad*. Oslo: Norske samlaget.

Aasen, Ivar 1957–60: *Brev og dagbøker I–III*. Oslo: Norske samlaget.

ArkivNO = Setelarkiv for nynorsk mål i Avdeling for leksikografi ved Universitetet i Oslo.

Berge, Rikard 1925: *Bygningskunst*. I: H. H. Einung: *Tinn saga* I. Rjukan.

Berge, Rikard 1973: *Vinje og Rauland III*. Stavanger.

Coseriu, Eugenio 1973: *Probleme der strukturellen Semantik*. Tübingen Beiträge zur Linguistik 40. Tübingen.

Coseriu, Eugenio 1988: *Einführung in die allgemeine sprachwissenschaft*. Tübingen.

Eidnes, Asbjørn 1982: *Grindgang. Håøygminne* 64:224–264. Harstad.

Eyrbyggja = *Eyrbyggja saga. Grænendinga sögur*. 1935. Íslenzk fornrit IV. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.

Falk, Hjalmar/Alf Torp 1910–11: *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter.

Feilberg, H. F. 1910–14: *Bidrag til en ordbog over det jyske almuesmål IV*: Tillæg. København: Thieles Bogtrykkeri.

Folkev = *Folkevennen*. 1855–67. Kristiania.

Fritzner, Johan 1886–96: *Ordbog over det gamle norske sprog I–III*. Kristiania: Norske forlagsforening [1. utg Chra 1867].

Hageberg, Arnbjørg 1990: Kvinner og menn og ordbøker. I: *Norsk lingvistisk tidsskrift* 8, 68–77.

Halvorsen, J. B. 1901: *Norsk forfatterleksikon V*. Kristiania.

KHLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I–XXII*. 1956–78. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Lewandowski, Th. 1976: *Linguistisches Wörterbuch I–III*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

Lid, Nils 1933: Um folkelivsgransking. I: *Helsing til Olav Midttun*. Oslo: Noregs boklag, 151–164.

Molbech, Christian 1833: *Dansk ordbog*. København.

Myhren, Magne 1988: Etnofolkloristiske og lokalhistoriske skrifter som kjeldor for ordtilfang. I: *Ord og mål*. Festskrift til Magne Rommetveit. Oslo: Kringkastingsringen, 128–144.

- Myhren, Magne 1989: Språk og ord som emne i Rikard Berges forfatterskap. I: *Fram då frendar*. Oslo: Norsk måldyrkingslag, 63–82.
- Myhren, Magne 1993: Eilert Sundt og norsk språkhistorie. I: *Språklig samling* 3, 9–13.
- NO = *Norsk ordbok*. 1950ff. Oslo: Det norske samlaget.
- NOB = *Nynorskordboka*. 1993. Oslo: Det norske samlaget.
- NRO = *Norsk riksmålsordbok*. 1937–57. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Ord og sed*. 1934–47. Oslo.
- Refsum, Helge 1966: Eilert Sundt. *Norsk biografisk leksikon* XV. Oslo: H. Aschehoug & Co., 276–295.
- Refsum, Helge 1941: Eilert Sundt, språksaken og bygdemålene. I: *Mål og minne*, 67–81.
- Reinton, Lars 1938: *Folk og fortid i Hol* I. Gjøvik: Hol herad.
- Reinton, Lars 1957: *Sæterbruket i Noreg* II. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Rommetveit, Magne 1979: *Norsk landbruksordbok* I–II. Oslo: Det Norske Samlaget.
- R, R1–6 = Hans Ross 1895–1913: *Norsk ordbog*. Kristiania.
- S = Sundt 1974–78.
- Sapir, Edward 1958: *Selected Writings in Language, Culture and Personality*. Berkeley: University of California Press.
- Schjøtt, Steinar 1909: *Dansk-norsk Ordbog*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Schjøtt, Steinar 1914: *Norsk ordbok*. Kristiania: Norske samlaget.
- Skar, Johannes 1903–15: *Gamalt or Sætedal* I–VII. Kristiania: Olaf Norlis forlag.
- Sundt, Eilert 1974–78: *Verker i utvalg* 1–11. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Sundt, Eilert 1900: *Bygningskikken på bygdene i Norge*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Sundt, Eilert 1867a: *Om skab-klåens udbredelse*. Christiania: J. Chr. Adelstedts forlag.
- Sundt, Eilert 1867b: Om badstuer. I: *Norden*. Et maanedsskrift, udgivet af J. Lieblein, 388–422
- Sundt, Eilert 1856–1866: [Artiklar i] *Folkevennen*. Kristiania: Selskabet for folkeopplysningens fremme. [forkorta *Folkev.*]
- Torp, Alf 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Wille, Hans J. 1786: *Beskrivelse over Sillejords præstegjeld*. København.